

Europeanen behoorden ook tienduizenden Indische Nederlanders die een jaarinkomen hadden dat lager of zelfs veel lager was dan f 5 300, van de Vreemde Oosterlingen en vooral van de Chinezen onder hen leefden velen in bescheiden omstandigheden maar waren verscheidene anderen zeer vermogend, vermogender zelfs dan de rijkste Europeanen, en ook binnen de inheemse bevolkingsgroep bestonden grote inkomensverschillen: de inheemse gezagdragers hadden over het algemeen een goed bestaan (op Sumatra ontvingen enkelen hunner buitensporig hoge jaarinkomsten van de Europese maatschappijen), allen die, behalve voor het simpelste werk, bij het gouvernement of bij Europese ondernemingen werkzaam waren, alsook anderen die op grond van hun scholing een vrij beroep konden uitoefenen, waren tegen ontbering gevrijwaard – het was de brede massa van landbouwers en ongeschoolde arbeiders die in armoede verkeerde.

Wie die armoede als een gevolg beschouwde louter van het Nederlands koloniaal bewind (en zo werd van het midden van de negentiende eeuw af de zaak veelal voorgesteld door de critici van dat bewind zowel in Nederland als in Indië), zag over het hoofd dat ook de yóór-Nederlandse gezagsstructuren een scherpe tegenstelling hadden gekend tussen, enerzijds, de inheemse vorsten en de inheemse aristocratie die een hogelijk bevoorrecht bestaan hadden, en, anderzijds, de brede massa van de dorpelingen die in behoeftige omstandigheden verkeerde – zag óók over het hoofd dat belangrijke oorzaken van de *blijvende* armoede dieper lagen: er was op het veruit volkrijkste eiland, Java, te weinig bouwgrond voor een snel groeiende bevolking, die bouwgrond bestond uit kleine percelen, de mogelijkheden voor de opbouw van een moderne industrie waren gering en de inheemse bevolking had over het algemeen weinig ondernemingszin; dat laatste gold overigens voor de eigenlijke Javanen die Oost-, Midden- en een groot deel van West-Java bewoonden, sterker dan voor de ook op West-Java wonende Soendanezen en bijvoorbeeld voor de Minangkabauers en Bataks op Sumatra en voor de Boeginezen en Makassaren die van Celebes uit de interinsulaire scheepvaart beoefenden.

Hoe was dat gebrek aan ondernemingszin te verklaren? Was het een zaak van volksaard? Hing het samen met feodale levenspatronen die het de brede massa der 'horigen' al in de Hindoese rijken hadden ingescherpt dat elke poging om de gevestigde verhoudingen te doorbreken, gedoemd was te mislukken? Was die passiviteit nog aangewakkerd zowel door de komst en aanwezigheid van vreemde overheersers als door de omstandigheid dat die vreemdelingen de positie van de inheemse gezagdragers